

ИЗВЕШТАЈ НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ДО КОМИТЕТОТ ЗА ПРАВАТА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

To: Human Rights Council and Treaty Mechanisms Division
Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
HCHR-Palais Wilson, 52 rue des Pâquis
CH -1211 Geneva 10
Switzerland

To : Catherinne I. Pedreros P. (Ms.)
Human Rights Officer
Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights
E-mail: cpedreros@ohchr.org
Tel: +41 22 917 9309
Fax: +41 22 917 9034

I. Воведни напомени

Обезбедувањето посебна заштита на инвалидните лица и услови за нивно вклучување во општествениот живот е право гарантирано со Уставот на Република Македонија од 1991 година, што понатаму е имплементирано преку надлежноста и правото за заштита на децата и лицата со посебни потреби (лица со попреченост) на Народниот правобранител, во Законот за народниот правобранител од 2003 година, односно дополнително преку измените на референтниот закон од 2009 и 2016 година. Имено, се пропиша можност за формирање на посебно одделение кое ќе работи на промоција, превенција и заштитата на правата на децата и лицата со посебни потреби, односно на следењето на почитувањето и остварувањето на правата на децата и лицата со посебни потреби, пропишани во меѓународните договори, законските и подзаконските акти на Република Македонија.

Како институција која има повеќегодишна пракса на постапување во делот на заштитата на основните човекови права и слободи, Народниот правобранител преку оваа Информација има цел да даде свој придонес кон разгледувањето на имплементација и спроведување на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост.

Во информацијата ги прикажуваме состојбите во периодот 2012-2017 година, презентирани во годишните извештаи на Народниот правобранител, преку статистички податоци за добиените претставки и предметното работење во делот на заштита на правата на граѓаните, поточно бројот на покренати постапки за заштита на правата на децата и лицата со попреченост, кога истите им се повредени од страна на органи на државна управа, и од други органи и организации што имаат јавни овластувања.

Едновремено, во Информацијата се презентирани констатации од следењето на општите состојби поврзани со правата на децата, односно лицата со попреченост, и следствено на нив дадени препораки на Народниот правобранител, кои се составен дел на Посебните извештаи и Информации, по спроведени истражувања во наведениот период. Во моментот на поднесување на оваа информација, во подготовка е Извештај од спроведеното истражување за вклученоста (инклузијата) на децата со попреченост во предучилишните установи, односно детски градинки.

Народниот правобранител на Република Македонија искрено се надева дека оваа информација ќе помогне во изготвувањето на конечниот извештај за Република Македонија по однос на спроведувањето на Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност¹ Воедно Ве известуваме дека дополнителни информации за работата на Народниот правобранител, вклучително и за Одделението за заштита на правата на децата и лица со попреченост можете да побарате на нашата веб страница www.ombudsman.mk.

¹Терминологијата што се користи за деца/лица со попреченост е различна во законски текстови, но и во Уставот. Се среќаваат повеќе термини: посебни потреби, попреченост, хендикеп, инвалидност и сл. Народниот правобранител го користи терминот деца/лица со попреченост.

II. За институцијата Народен правобранител

Народниот правобранител, согласно Законот за народниот правобранител посветува посебно внимание на заштитата на правата на децата и лицата со попреченост, како и остварувањето на нивните права, гарантирани со Уставот, законите и ратификуваните меѓународни договори. Уставната одредба согласно која „Републиката им обезбедува посебна заштита на инвалидните лица и услови за нивно вклучување во општествениот живот“ е операционализирана во Законот за народниот правобранител од 2003 година, а поконкретно во измените и дополнувањата на овој закон во 2009 година, преку востановена надлежност Народниот правобранител да обезбедува посебна заштита на правата на децата и лицата со посебни потреби, преку посебно одделение за заштита на правата на децата и лицата со посебни потреби. Согласно измените и дополнувањата на Законот за народниот правобранител во 2016 година, Народниот правобранител како орган на Република Македонија ги промовира и штити уставните и законските права на граѓаните и на сите други лица (член 2), односно врши превенција и обезбедува посебна заштита на правата на децата и лицата со попреченост (член 11-б) од Закон за изменување и дополнување на Законот за народниот правобранител („Сл.весник на РМ“ бр.60/03,114/09,181/16,189/16,35/18) .

Потребно е да се напомене дека Народниот правобранител постапува по поднесена претставка од страна на граѓаните, која треба да ги содржи околностите, фактите и доказите врз кои се изнесени наводите за повреда на правото, а воедно тој може да постапува и по сопствена иницијатива за повреда на уставните и законски права на поголем број граѓани, малолетни, неможни, лица со попреченост, за што не е потребна согласност од лицето/лицата чии права се повредени. При поднесувањето на претставката јазикот на кој се поднесува истата не претставува пречка за комуникација со Народниот правобранител. Со него може да се комуницира освен на службениот јазик и писмо и на јазикот и писмото на која било заедница што живее во Република Македонија, а Народниот правобранител одговара на македонски јазик и неговото кирилско писмо, како и на службениот јазик и писмото што го употребил подносителот на претставката. Претставката со која се иницира постапката нема пропишаната форма,

истата може да се поднесува писмено, усно на записник или по електронски пат. Подносителот на претставката е ослободен од плаќање такси за постапката пред Народниот правобранител.

Доколку при постапувањето Народниот правобранител востанови и констатира дека со одредени дејствија или акти се повредени правата на граѓанинот или постои дискриминација по основ на попреченост или друг основ, може да даде препорака, укажување, мислење и сугестија до органите на државната управа, единиците на локалната самоуправа и до органите и организациите со јавни овластувања. Органите треба да ги почитуваат препораките, укажувањата, мислењата и сугестиите на Народниот правобранител, а доколку не бидат испочитувани Народниот правобранител има законска можност да го извести надлежниот министер, Владата или Собранието на Република Македонија, при што може дополнително да го изложи на јавна критика секој надлежен орган или службено лице кое има сторено повреда на правото на граѓанинот.

Одделението за заштита на правата на децата и лицата со попреченост постапува согласно законските надлежности, при заштита на уставните и законските права на граѓаните од страна на органите на државната управа, организациите што имаат јавни овластувања, органите на локалната самоуправа и јавните установи и служби со поднесување на претставки. Воедно, одделението врши промовирање на човековите слободи и права, и укажува на потребата од нивна заштита, спроведува соодветни истражувања, едукативни активности во училиштата и други установи за грижа и заштита на децата и лицата со попреченост. Преку непосредни средби со децата и лицата со попреченост и нивните родители придонесува за поголема информираност и запознавање со правата, начините и механизмите за нивна заштита, подготвува, печати и врши дистрибуција на брошури и флаери поврзани со нивните права, а учествува и на работилници и конференции, во земјата и надвор, на кои се разгледуваат прашања поврзани со остварувањето на правата на децата и лицата со попреченост.

Во реализирањето на горенаведеното, Одделението за заштита на правата на децата и лица со попреченост при Народниот правобранител соработува со граѓанскиот

сектор, односно бројни здруженија на граѓани, како и други домашни и меѓународни организации, вклучително и со Омбудсман институциите во регионот и пошироко, кои работат на полето на заштита на основните слободи и права на граѓаните, односно заштита на правата на децата и лицата со попреченост.

III. Опис на состојбата

Народниот правобранител активно го мониторира постапувањето на надлежните органи по барањата на граѓаните, а во врска со остварувањето и заштита на правата на децата и лицата со попреченост, поради што како придонес за решавање на проблемите на оваа ранлива категорија до надлежните ресорни Министерства и други органи на државната управа, единиците на локалната самоуправа и јавните устнови и служби за заштита и грижа на овие граѓани, ги доставува сите свои истражувања и извештаи од спроведените активности поврзани со правата на децата и лица со попреченост, во кои покрај констатирани состојби во различни области дадени се препораки и насоки за унапредување на нивниот статус и целисходна интеграција во општеството.

Малиот број претставки доставени од деца и лица со попреченост кај Народниот правобранител го поттикна Народниот правобранител да ги согледа состојбите со остварувањето на правата на оваа ранлива и маргинализирана група, со оглед на сознанијата дека нивното прифаќање, инклузија и интеграција во општеството не е на задоволително ниво. Оваа констатација на Народниот правобранител произлегува од бројните истражувања, следењето на состојбите во општеството, како и од средбите со децата и лицата со попреченост, нивните родители и здруженијата на граѓани кои посветено работат со оваа група граѓани. Во овој контекст статистичките податоци² за доставени претставки кај Народниот правобранител во периодот 2012-2017 година покажува бројка од 60 претставки во кои подносителите побарале заштита на правата изрично како лица со попреченост, а од содржината на истите неспорна е констатацијата дека проблемите се однесуваат на поголем број граѓани кои се со истата попреченост. Во однос пак на бројот на претставки кои се однесуваат на правата на децата, меѓу кои и

² Годишни извештаи на Народниот правобранител за степенот на обезбедувањето почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права 2012- 2017, www.ombudsman.mk

за правата на децата со попреченост, вкупниот број на претставки во периодот 2012-2017 година изнесува 784, за заштита на права од различни сфери.

Во рамките на предметното работење Народниот правобранител постојано укажува на забраната на дискриминација по било кој основ, вклучително и по основ на попреченост, повикувајќи се на домашна и меѓународна регулатива, укажувајќи дека нема видлив напредок во остварување на правата на децата и лицата со попреченост и нивната инклузија во општеството. Воедно, отсуствува мултидисциплинираен пристап и меѓуресорска соработка за подобрување на пристапот и остварувањето на правата на децата и лицата со попреченост во повеќе области, а се уште се присутни и стереотипи и предрасуди кај другите кон оваа категорија граѓани, што ги прави поранливи и оставени на маргините во општеството.

Член 5, 6 и 7: Еднаквост и недискриминација/ Жени со попреченост/Деца со попреченост

Правото на еднаквост и забраната на дискриминација, гарантирани со Уставот, се операционализирани во Законот за заштита и спречување од дискриминација, кој во членот 3 – Основи на дискриминација забранува секоја директна и индиректна дискриминација, поттикнување на дискриминација и помагање во дискриминаторско постапување меѓу другото, и врз основа на пол, возраст, ментална и телесна попреченост, или било која друга основа која е предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор.

Правата на жените/девојчињата со преченост, односно нивните можности не се уредени со посебни одредби во Законот за спречување и заштита од дискриминација, ниту пак, во Законот за еднакви можности на жените и мажите. Нивните права се уредени во други законски решенија, во кои се проишшува принципот на забрана на дискриминација, а со Националната стратегија за еднаквост и недискриминација по основ на пол, возраст, етничка припадност, ментална и телесна попреченост 2005-2015 државата стратешки се ориентира за реализација на правото на еднаквост и создавањето на еднакви можности. Меѓутоа, во пракса, гаранцијата за недискриминација кон децата и жените со попреченост е повеќе декларативна, што е

констатација и на родителите/ старателите на децата со попреченост од непосредните средби со Народниот правобранител.

Имено, перцепција на родителите/старателите на деца/лица со попреченост е дека девојчињата и жените со посебни потреби дискриминацијата ја чувствуваат во неколку нивоа: врз основа на нивната полова припадност, попреченоста и етничката припадност. Во тој контекст потребни се континуирани активности во оваа област, и афирмирање на механизмите за заштита од дискриминација, како и мерки и активности за поголемо вклучување на самите деца/лица со попреченост и нивните родители/старатели, со цел надминување на предрасудите и потешкотиите за непречен пристап и остварување на правата во различни области, односно за нивен еднаков третман со другите.

Во текот на 2017 година родители на деца и лица со попреченост преку мирни протести побараа измени и дополнувања на законска и подзаконска регулатива за лицата со попреченост, а Народниот правобранител за случајот покренува постапка по сопствена иницијатива³. Притоа, до министерот за образование и наука, министерот за труд и социјална политика и до министерот за здравство достави мислење дека сериозно треба да ги разгледаат барањата на родителите на деца и лица со попреченост кои се однесуваат на подобрување на остварувањето на правата од социјална заштита, образование здравствена заштита и осигурување, преку измени и дополнување на законската и подзаконска регулатива, со цел создавање на услови за остварување на правата, без дискриминација, како граѓани на оваа држава.

Народниот правобранител побара да се обезбедат услови за целосното уживање на правата и слободите на децата/лица со попреченост, и нивното целосно учество во општеството, мерки за обезбедување на достапност и пристап до физичка, социјална, економска и културна околина, како и пристап до услуги во здравството, образованието, односно до потребните информации, со цел да им се овозможи во целост да ги уживаат човековите права и основни слободи, со што значително ќе се придонесе за надоместување на социјалната и друга обесправеност на овие лица во општеството.

³ НП бр.1012/17, предмет по сопствена иницијатива

Член 8 – Подигање на свеста

Одделението за заштита на правата на децата и лица со попреченост при Народниот правобранител, со цел да ги промовира правата на овие граѓани, да ги информира за институцијата Народен правобранител, за мандатот, улогата и надлежностите на овој орган, и да ги запознае со начините на нивно обраќање, како и да ги слушне размислувањата на оваа група граѓани за пристапот до правата во различни сфери од општественото живеење, во периодот март-април 2016 година реализираше едукативни и промотивни средби со децата/лицата со попреченост и нивните родители/старатели, односно Здруженијата на лицата со посебни потреби⁴. Првата информативна средба беше одржана во март 2016 година во просториите на „Даре Џамбаз“ - Скопје, со претседателите на повеќето организации и тела за лица со посебни потреби и тоа: „Национален совет на инвалидските организации на Македонија“, „Национален сојуз на слепи на Република Македонија“, „Национален сојуз на глуви и наглуви на Република Македонија“, „Национален сојуз на лица со телесен инвалидитет на Македонија Мобилност Македонија“, „Републички центар за поддршка на лица со интелектуална попреченост-Порака“, „Национален сојуз на цивилни инвалиди од војната на Македонија“, „Национална федерација за спорт и рекреација на инвалидите на Македонија-Македонски параолимписки комитет“ и „Национален сојуз на инвалиди на трудот на Република Македонија“. По оваа средба, реализираше средби со родители на деца и лица со церебрална парализа, со родители на деца со Даунов синдром членови на здружението „Трисомнија 21“, родители чии деца го посетуваат Дневниот центар за деца со интелектуална попреченост „Порака“ - Скопје, како и со членови на Здружението на слепи и слеповидни лица на град Скопје.

Оваа иницијатива на Народниот правобранител за средби со родители на деца/лица со посебни потреби, на кои присуствуваа и лица со различни видови на попреченост, беше поздравена и позитивно оценета како можност отворено да ги

⁴ Информација за правата на децата со посебни потреби (деца и лица со церебрална парализа, даунов синдром, интелектуална попреченост, слепи и слеповидни лица), од перспективата на децата/лицата со посебни потреби и нивните семејства, август 2016, Посебни извештаи www.ombudsman.mk

изнесат согледувањата за потешкотиите со кои се соочуваат во пристапот до правата и за третманот од другите.

Сите едногласно се согласија дека лицата со попреченост без разлика дали се именуваат како „лица со попреченост“, „лица со хендикеп“ или „лица со инвалидност“ и понатаму се на маргините на општеството, при што секојдневно се во борба за докажување дека нивните потреби мора да бидат земени предвид во контекст на човековите права и слободи. Во овој контекст предложи надлежните органи преку континуирани кампањи, тракалезни маси или друг вид на активности да придонесат за промоција на правата, јакнење на свеста за потребите и еднаквиот пристап до правата на оваа категорија на граѓани.

Во овој контекст и очекувањата и барањата на родителите на децата и лицата со попреченост не се ништо повеќе од подигање на свеста за нивното постоење и неопходното решавање на проблемите, промовирање на правата на лицата со посебни потреби и обезбедување на услови за целосно уживање на човековите права кои не се привилегија. Исто така, потребно е перцепирање на лицата со попреченост и нивно активно вклучување како граѓани на ова општество кои имаат подеднакво право како и другите на живот, создавање на семејство и одгледување на сопствени деца, право на образование и работа, учество во социјалниот живот... за што е потребно креирање на животна средина без бариери и охрабрување да живеат независно, придонесувајќи во општеството од секаков аспект, имајќи го предвид еднаквото достоинство и вредност на секое човечко суштество.

Член 9 – Пристапност

Остварувањето на ова право за лицата со попреченост е со потешкотии, како во однос на пристапот до услуги, така и при пристап до определен објект. Физичката средина се уште не е доволно пристапна за децата и лицата со попреченост. Најголем број од улиците, транспортни средства и јавни институции не се пристапни за лицата со попреченост, а поради архитектонските бариери во средината во која живеат лицата се оневозможени да се движат без придружба на друго лице, но исто така се оневозможени

да користат бесплатен превоз доколку не достават конзилијарно мислење и за нивниот придружник.

Народниот правобранител, го поздравува поставувањето на помошни патеки кои значително ќе го олеснат движењето на лицата, со што ќе бидат функционални и слепите лица ќе можат самите, на полесен начин да ги завршуваат своите обврски, а се придонесува и за нивна интерграција во општеството.

За децата со попреченост се поставени инклузивни игралишта во неколку општини, а препорака е да се продолжи со изградба на вакви места за рекреација на децата со попреченост во повеќе општини.

Во Службен весник на РМ, под бр.6/2016 година донесена е Програма за рефундирање на средства платени како царински давачки, данок на додадена вредност и акциза за набавка на патнички автомобил за лица со најмалку 80% инвалидност на долните екстремитети, лица со умерена, тешка и длабока интелектуална попреченост, за потполно слепи лица со придружник и за потполно глуви лица за 2016 година.

Народниот правобранител, од практичното постапување по поднесени претставки утврди дека родители на деца со попреченост, кои се движат со помош на инвалидска количка, согласно потребите на децата се принудени дополнително да вградат елементи во возилото кое го користат исклучиво за потребите на своите деца, односно да вршат приспособување на возилото за сигурен превоз (вградување на рампа и соодветни каиши). Меѓутоа, за овие вградувања иако дополнително ги плаќаат со сопствени средства не им се врши рефундирање, согласно гореспоменатата програма, со која се даде можност за рефундирање на средства на средства платени како царински давачки за набавка на патнички автомобил. Притоа, одбивањето на барањата Министерството за труд и социјална политика го оправдува со образложение дека набавеното патичкото возило е со поголема вредност од 10.000,00 ева во денарска противвредност, со што не се исполнети условите од членот 213-а од Законот за социјална заштита, како и критериумите во Програмата за рефундирање на средства платени како царински давачки, данок на додадена вредност и акциза за набавка на патнички автомобил која се однесува за лица со најмалку 80% инвалидност на долните екстремитети, лица со

умерена и тешка и длабока интелектуална попреченост, за потполно слепи лица со придружник и за потполно глуви лица. Родителите на овие деца го известиле Народниот правобранител дека на пазарот на автомобили нема возило што чини до 10,000 евра, а да ги исполнува критериумите за превоз на лице во инвалидска количка, како и дека кровот на возилото потребно е да има висина од минимум 140 цм, што на некој начин ги обврзува родителите да мора да најдат возило кое соодветствува на овие стандарди за безбедно и сигурно користење нза потребите на децата во инвалидска количка.

Оттука произлегува дека со член 213-а од Законот се ограничува сумата при набавка на возилото (до 10,000 евра) при што не се земени во предвид реалните суми за набавка на возило со кое ќе се превезува дете/лице со инвалидска количка, а за таа сума може да се купи возило со кое се превезува лице со друга попреченост, кое е подвижно. Народниот правобранител, имајќи го предвид горенаведеното, а водејќи се од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост побара од страна на Министерството за труд и социјална политика да направи истражување на пазарот на возила и да ја утврди фактичката состојба, и разгледување на можноста да преземе мерки во насока на корекција на критериумот од 10,000 евра во денарска противвредност за возила со кои ќе се превезуваат лица во инвалидска количка, но и лимитот од максимум рефундирани средства од 180,000 ден. по набавено возило.

Притоа, укажа дека на возилата кои се однесуваат на потребите на децата во инвалидска количка како патници, потребна е им е доработка која дополнително се плаќа, со што ќе се овозможи детето во количка да се внесе во возилото (со вградување на рампа, лифт и сл) и соодветни каиши (или сл) за прицврстување на количката но и соодветни каиши (појаси) за да може безбедно да се превезува, и предложи Министерството за труд и социјална политика да ја разгледа и можноста за комплетно рефундирање на средствата, што би значело измена и дополнување на Законот за социјална заштита..

Имајќи го предвид правото на пристапност Народниот правобранител укажа на надлежните органи дека е потребно да се почитуваат и доследно да се применуваат правните прописи, со цел секое лице со попреченост да може да се движи непречено и

да се ориентира во просторот, преку обезбедување на рампи, лифтови, звучна и светлосна сигнализација, соодветни тротоари и сл, како и преземање мерки за прилагодување на автобусите со пристапни рампи за лицата со телесен инвалидитет, со цел поголема пристапност до средствата за јавен превоз на овие лица.

Покрај наведеното, имајќи предвид дека не е целосно решено прашањето со достапноста на информациите кои треба да се на лесен, разбирлив начин и формат, согласно попреченоста на лицата, Народниот правобранител ја потенцираа улогата на медиумите во подигнување на јавната свест, преку информирање за лицата со попреченост почитувајќи го достоинството на овие лица, како и поголем ангажман на органите/институциите на централно и на локално ниво за преземање конкретни акции за информирање на лицата со попреченост, но и на јавноста за правата и потребите на овие лица, почитување на овие права и поголема социјална свесност за нивното постоење и потреба од инклузија од секаков вид.

Инаку, во Извештајот по спроведено истражувањето од страна на Народниот правобранител⁵ кое го спроведе во текот на 2017 година, во поглед на пристапноста на училиштата, се констатира дека Јавните средни училишта не ги исполнуваат потребните услови за обезбедување физичка пристапност. Имено, анализата на податоците добиени од 92 од 107 средни училишта покажа дека во 55 средни училишта (53%) има пристапна рампа на влез на училишниот објект, 15 (14%) имаат прилагодени училници и други внатрешни простории, ниту едено нема надворешен лифт на влезот во училишниот објект, а само 13 (13%) имаат прилагодени (приостапни) тоалети. Понатаму, 2 училишта (2%) имаат вграден внатрешен лифт за движење меѓу спратовите, 15 (14%) одговориле дека не се преземени посебни мерки во оваа насока, а 4 (4%) одговориле друго, без конкретно да наведат на што се однесува.

Од непосредните посети забележавме дека, кога станува збор за пристапноста, пристапен е влезот на училиштата, но не и внатрешниот дел. Иако постои пристапна рампа на влезот, се случува истата да не е на корист на учениците, бидејќи не ги

⁵ Вклученоста на децата и младите со попреченост во редовното средно образование, извештај од истражување, декември 2017 година, Посебни извештаи, www.ombudsman.mk

задоволува и почитува стандардите за пристапност. При тоа, учениците кои користат количка имаат потреба од поддршка која најчесто ја обезбедуваат нивните родители.

Пристапноста на тоалетот во многу училишта како концепт не е доволно познат. Прилагодувањето се состои од монтирање на ВЦ школка, а најголем врој од тоалети во училиштето се со „чучавци“. Непостоењето пристапен тоалет го отежнува престојот на учениците во училиште и ја наметнува потребата од вклучување на родителот, или носење “превенција“ за да ученикот може да седи на сите часови.

Најчеста адаптација, кога станува збор за физичката пристапност, која училиштата ја обезбедуваат е одржување на сите часови во училница што е лоцирана на приземје.

Состојбата е уште понеповолна кога станува збор за располагање со пристапни (приспособени) педагошко-дидактички помагала и наставни средства. Имено, 74 училишта (80%) не располагаат со ваква опрема која ја олеснува активната вклученост на учениците со попреченост, 12 училишта (13%) одговориле дека располагаат со прилагодени дидактички материјали. Најчесто тоа се училишта во кои дефектолозите изработуваат наменски материјали за индивидуална работа со ученици, односно тоа се училиштата во чии кариерни центри е обезбедена асистивна информатичка технологија.

Член 12 – Еднакво признавање пред законот

Според Уставот на РМ⁶ граѓаните пред Уставот и законите се еднакви, а со операционализацијата на оваа уставна одредба во Законот за спречување и заштита од дискриминација децидно се забранува дискриминацијата по основ на попреченост (ментална и телесна попреченост) на граѓаните.

Народниот правобранител, следејќи ја состојбата со остварувањето на правото на образование на децата со попреченост во основното и во средното образование, неспорно констатира дека клучните акти - Законот за основното образование⁷ и Законот

⁶ Член 9 од Устав на РМ

⁷ Член 2 став 2 од Законот за основното образование

за средното образование⁸ изрично ја забрануваат дискриминацијата заснована на пол, раса, боја на кожата, националното и социјално потекло, политичко и верско уверување, имотната и општествената положба, но не ја предвидуваат попреченоста како основ за дискриминација.

Анализата на правната регулатива која го уредува правото на образование, од аспект на еднаквост пред законите покажува дека член 33, став 1 од Законот за средното образование, обезбедува право на запишување во средно гимназиско училиште е обезбедено за „редовни ученици кои завршиле основно образование“; член 34, став 1, пак, обезбедува право на запишување во средно стручно училиште за „редовни и вонредни ученици кои завршиле основно образование“. Учениците со попреченост воопшто не се спомнати во одредбите кои се однесуваат на запишувањето ученици во редовното средно образование.

Понатаму, член 39, став 1, предвидува дека „во средното образование за ученици со посебни образовни потреби се образуваат ученици според сообразени програми за соодветни занимања односно образовни профили или за работно оспособување“. Дополнително, член 40, став 1, одредува дека „во средното образование за ученици со посебни образовни потреби се вклучуваат ученици кои се евидентирани и распоредени според видот и степенот на пречките во развојот“.

Кога овие две одредби ќе се погледнат заедно се чини дека децата и младите со попреченост кои имаат соодветна документација за својата попреченост се упатуваат кон посебните средни училишта. Кога ќе се земе предвид дека посебното средно образование ги оспособува своите ученици за ограничен број професии, може да се смета дека овие решенија ја поттикнуваат сегрегацијата на учениците со попреченост, намалувајќи ги можностите овие ученици во иднина да обезбедат вработување на отворениот пазар на трудот. Оттука, потребни се подобруваања во две насоки – децата со попреченост што помасовно да се запишуваат во редовното образование, што исто така, подразбира потреба за подиференцирана образовна програма, а од друга страна

⁸ Член 3 став 3 од Законот за средното образование

потребно е модернизирање на наставните планови и образовните програми според кои се изведува наставата во посебните училишта.

Во Законот за учебниците за основно и средно образование⁹ е утврдено дека учебник е основно наставно средство и извор на знаења за остварување на воспитно-образовните цели утврдени во наставниот план и програми за основно и средно образование. Во ниту еден од членовите во Законот не е наведено дека учебниците треба да бидат изработени и во формат кој ќе биде достапен до сите ученици вклучувајќи електронски учебници во пристапен формат, учебници на Браево писмо, лесно читливи учебници и слично, согласно потребите на децата со попреченост. Во Законот за стручно образование¹⁰, во ниту еден од членовите не е наведено дека и учениците со попреченост имаат право на стручно образование и обука или пак дека треба да се земат предвид прилагодувања во однос на физичката пристапност на објектите за стручно образование и обука, подготовка на индивидуални образовни планови за стручно образование и обука, достапност на материјали за учење или прилагодена опрема за заштита при работа. И во Законот за ученички стандард¹¹ особено во членовите кои се однесуваат на ученичките домови, впечатокот е дека станува збор за ученички домови за ученици со посебни образовани потреби и ученички домови за другите ученици. Нема одредби во кои е наведено дека ученичките домови треба да бидат пристапни, да имаат барем една до две пристапни соби каде ќе можат да престојуваат ученици со попреченост, како и пристапен тоалет.

Од работата на Народниот правобранител по доставени претставки во врска со еднаквоста пред законите, во однос на пристапот до одредени услуги како што се банките, произлегува дека најголемиот број банки немаат обезбедено пристап до користење услуга, односно со пополнување на образец, лицата кои се слепи и слеповидни може да извршат одредени трансакции или друг вид на финансиски услуги.

⁹ Член 2 од Законот за учебници за основно и средно образование („Службен весник на Република Македонија“ бр. 98/2008, 99/2009, 83/2010, 36/2011, 135/2011, 46/2012, 24/2013, 120/2013, 29/2014, 146/2015, 217/2015 и 30/2016)

¹⁰ Закон за стручно образование и обука („Службен весник на Република Македонија“ бр. 71/2006, 117/2008, 148/2009, 17/2011, 24/2013, 137/2013, 41/2014, 145/2015 И 55/2016).

¹¹ Закон за ученичкиот стандард („Службен весник на Република Македонија“ бр. 52/2005, 117/2008, 17/2011, 135/2011, 15/2013, 41/2014, 146/2015 и 30/2016)

Сепак, во разговор со овие лица добиени се информации дека факсимилот кој го користат како своерачен потпис не секогаш од страна на институциите се прифаќа како веродостоен - околност што ја оценуваат како нееднаков пристап и пречка во остварувањето на нивните права, гарантирани со закон.

Следејќи ја состојбата со остварувањето на избирачкото право на лицата со попреченост од аспект на еднаквост пред законите Народниот правобранител утврди дека лицата со попреченост целоцно не можат да го остварат ова право, првенствено поради неможноста да пристапат до нивното избирачко место, во објекти кои се без лифт, а се на повисок спрат. Отуствува соодветна инфраструктура и рампа за лицата во инвалидска количка, а проблем е нотиран и со неприлагодениот параван и кутија за гласање, кои за лицата во инвалидска количка се високо поставени. Поради неможноста самостојно да го остварат избирачкото право, перцепција на лицата со попреченост е дека не се еднакви пред законот, односно се чувствуваат дискриминирани од страна на државата.

Народниот правобранител констатира дека избирачкиот список и избирачкиот лист не се приспособени на Браево писмо, ниту пак постои електронски начин на гласање за слепите лица кои не го познаваат Браевото писмо, а ВЕБ страната на Државната изборна комисија не овозможува преку аудио запис овие лица да се информираат и да добијат конкретни информации кои би им помогнале да го остварат своето гласачко право.

Народниот правобранител ги поздравува заложбите на државата за донесување на Упатства кои произлегуваат од членот 112-а од Изборниот законик, со кои подзаконски акти Државната изборна комисија за избирачите – лица со попреченост, се обиде да изнајде начин и да им овозможи еднаков пристап до гласачките места, но сепак констатацијата е дека нема воспоставено систем за еднаков пристап на сите граѓани до гласачките места.

Народниот правобранител Препорача Државната изборна комисија, како тело и независен орган кој е најповикан и најодговорен при спроведување на изборниот процес да преземе мерки во насока на инфраструктурно решавање на проблемот, пред се што

гласањето се одвива во објекти кои се од јавен карактер (училишта, општини и сл.), односно објекти кои задолжително треба да ги исполнуваат сите стандарди за пристап на лицата со попреченост. Воедно, препорача на секое гласачко место да се обезбеди минимум по еден параван кој би бил прилагоден и наменет за гласање на лица со инвалидски колички, и да се пропише адекватна висина на поставување на гласачките кутии, пред се што висината на кутиите може да биде проблем и за лицата кои имаат други здравствени или вродени проблеми (низок раст, грбавост и др.).

Во насока на еднаков третман и заштита од дискриминација, Народниот правобранител и препорача на Државната изборна комисија да изврши измена и дополнување на Упатството со овозможување на електронско гласање за лицата со оштетен вид, како и со измена на ВЕБ страницата на ДИК која треба да биде достапна за слепите лица и лицата со оштетен вид со поставување на посебна апликација која е соодветна за лицата кои имаат ваква попреченост.

Поради тоа што упатените препораки на Народниот правобранител не беа спроведени и испочитувани од Државната изборна комисија, согласно законските надлежности беше доставена посебна Информација до Владата на Република Македонија во која ги наведовме препорачаните решенија за измена на конкретните Упатствата кои произлегуваат од членот 112-а од Изборниот законик.

Член 13 – Пристап до правда

Народниот правобранител во 2013 година, заради остварување на правото на толкувач во постапките пред органите и институциите укажа на Министерството за труд и социјална политика доследно да го почитува правото на обезбедување на толкувач, и да преземе мерки за зголемување на бројот на обучени познавачи на знаковниот јазик, со што ќе се поедностави пристапноста на овие лица во различни институции на системот. Во овој период, Министерството за труд и социјална политика информира за регистрирани лиценцирани толкувачи на знаковниот јазик на ниво на РМ, кои глувите лица можат да ги ангажираат за свои лични потреби, но и во комуникација со релевантните институции, врз основа на решението донесено од страна на Центарот за социјална работа, со кое што на глувото лице му се признава правото на толкувач. Во

насока на континуирано зголемување на бројот на лиценцирани толкувачи на знаковниот јазик за 2014 година биле обезбедени дополнителни средства за организирање обуки на знаковен јазик, во рамките на постојните програмски активности на Националниот сојуз на глуви и наглуви на Македонија и Комисијата за знаковен јазик, како и дека за 120 фармацевти било организирано почетно ниво на обука за елементарна комуникација во повеќе градови низ државата, за што во Буџетот на Министерството се обезбедени дополнителни средства.

Член 19- Независно живеење и вклученост во заедницата

Во периодот 2012-2016 година Народниот правобранител дејствувајќи како Национален превентивен механизам изврши редовни и последователни посети во Специјален Завод Демир Капија. Согласно Статутот, основна дејност на установата е сместување на лица со пречки во менталниот развој, сместување, згрижување, здравствена заштита, рехабилитација, работна и окупациона терапија, во согласност со способностите на корисниците и здравствената состојба. Посетите се извршени на 20.12.2012 година (прва редовна ненајавена посета), 28.11.2013 година (ненајавена последователна посета) и од23-27.06.2016 година (ненајавена посета).

При редовната ненајавена посета констатирана е бројка од 240 корисници со тешки и најтешки пречки во физичкиот и менталниот развој, во 2013 година при последователна ненајавена посета овој број изнесувал 262 корисници со тешки и најтешки пречки во физичкиот и менталниот развој , а при третата посета на овој завод евидентирани се 227 корисници. Притоа, при првата редовна посета спроведена во 2012 год, како и при последователната посета во 2013 година се констатира дека материјалните услови и состојби не ги задоволуваат посакуваните стандарди во делот на континуирано одржување на хигиената на просториите. Капењето на корисниците се спроведува од страна на лица од спротивен пол, што не беше променето ниту при последователната посета кога се констатира дека иако во установата има машки негователи, сепак потешките случаи корисници се капат и од женски негователи.

Народниот правобранител- НПМ утврди дека само на мал број на корисниците им е одземена деловната способност и соодветно им е поставен старател, поради што

препорача да се направи детална проценка на состојбата и соодветно да се покренат постапки за одземање на деловната способност и назначување на старатели за сите корисници каде реално постои таква потреба. Поселдователната посета покажа дека оваа препорака е делумно спроведена, имајќи предвид дека и покрај тоа што се вложени напори за назначување на старатели од страна на ЦСР сепак во Заводот нема вработено социјален работник. Покрај наведеното, Народниот правобранител препорача обезбедување на доволно количество и разновидност на храната и оброците за корисниците, вклучително и за лицата болни од дијабетис на инсулинска терапија за коишто не е предвиден посебен режим на исхрана.

Присуството и посетите од надворешни соработници (гинеколог, интернист и физијатар) не се на задоволително ниво, па и покрај препораката да се зачести присуството и посетите на надворешните соработници, при последователна посета се констатира дека оваа препорака не е спроведена.

По спроведената редовна ненајавена посета во 2016 год Народниот правобранител констатира недостигот на работно ангажиран кадар од сите профили, и во тој контекст достави препорака до Министерството за финансии и Министерството за труд и социјална политика да постапат согласно Барањата за нови вработувања на ЈУ Специјален завод Демир Капија и да овозможат вработување на дополнително потребниот кадар.

Според Народниот правобранител, континуираното примање на нови корисници во Установата е спротивно на политиката и принципот на деинституционализија предвиден во „Националната стратегија за деинституционализација во системот на социјална заштита во Република Македонија 2008-2018“, поради што укажа на неопходната потреба процесот на деинституционализација да продолжи, Министерството за труд и социјална политика и Специјалниот завод да преземат конкретни активности за подготвување и сместување на корисниците во биолошките семејства или во друга форма на вонинституционална заштита, како и активно да се спроведуваат мерките за реализација на деинституционализацијата.

Во одговор по препорака Министерството за труд и социјална политика извести дека со цел континуирано спроведување на процесот на деинституционализација има изготвено Акционен план за проширување на мрежата на станбени единици за лица со попреченост, согласно кои се планира отварање на нови 21 станбена единица во кои организирано би живееле уште 105 лица со попреченост во менталниот развој. Во тој контекст за 2017 година се планира отворање на дополнителни 3 станбени единици за 15 корисници, во 2018 година 5 станбени единици за 25 корисници, во 2019 година 6 станбени единици за 30 корисници, за 2020 година 1 станбена единица за 5 корисници и во наредните пет години, исто така уште по една станбена единица за по 5 корисници.

Народниот правобранител утврди дека во последните 5 - пет години, врз ниту еден од корисниците што починале во Установата не била извршена обдукција и укажа во случај на настапување на невообичаена смрт кај корисниците, потребно е центрите за социјална работа, односно управата на Специјалниот завод да побараат да биде извршена обдукција, како би се утврдила причината за смртта. Загрижува исто така констатацијата дека во установата нема одделување на корисници според полот, така што во една просторија престојуваат лица и од машки и од женски пол, што е спротивно на Програмата и активностите на Специјалниот завод Демир Капија.

Исто така, констатира дека храната се служи во импровизирани трпезарии кои се наоѓаат во ходниците, веднаш до санитарните јазли, што претставува реална опасност од пренесување на инфекции и заразни болести. Па во таа насока препорача да се обезбедат трпезарии на соодветно место каде што корисниците храната ќе ја конзумираат во услови што ги задоволуваат основните санитарни, просторни и здравствени стандарди, а истовремено би се избегнала и опасноста од пренесување инфекции и заразни болести.

Исклучително лошите услови за престој не ги задоволуваат минимум стандардите неопходни за функционирање на институција од ваков вид (неподнослива и силна миризба на урина, ниско ниво на хигиена, лоша состојба на санитарните јазли и нефункционални тоалети, појава на голем број инсекти, влага и сл.), поради што е неопходно да се подобри нивото на хигиена и состојбата со санитарните јазли и матери

јалните услови на Установата воопшто, преку реновирање на Установата и преку вработување повеќе хигиеничари кои ќе се грижат за одржување на хигиената.

Покрај наведеното Народниот правобранител-Национален превентивен механизам при посетата на Заводот во 2016 година утврди појава на вошки кај корисниците, како и голем број инсекти во сите делови на Специјалниот завод, вклучително и во кујната. Неможност за соодветно спроведување на физикалната терапија, од причина што салата за физикална терапија е надвор од употреба, поради што и овој вид на терапија се спроведува во просториите за сместување. Лифтот со години наназад е нефункционален, поради што корисниците не се во можност да го остварат правото за прошетка на отворен простор и остануваат заробени во просториите на катот во „новиот објект“. Недостасуваат спортски, креативни и едукативни активности, како и повеќе организирани излети и посети на манифестации од културно- забавен карактер. Корисниците не се вклучени во никакви работни, односно окупациони активности во согласност со нивните физички и ментални способности.

Член 24 – Образование

Народниот правобранител констатира дека не се видливи промените заа децата и лицата со попреченост во остварување на нивното право на образование. Од националното истражување кое го спроведе Народниот правобранител во 2016 година, за степенот на вклученоста на децата со посебни потреби во основните училишта (беа опфатени 325 основни училишта) прозилегува дека законската и дел од релевантната подзаконска регулатива во Република Македонија не е во согласност со меѓународните стандарди дадени во Конвенцијата за правата на детето, Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, како и Изјавата од Саламанка¹².

Во таа смисла, попреченоста отсуствува како основа за дискриминација во Законот за основното образование и другите законски и подзаконски акти кои се

¹² https://www.unesco.de/fileadmin/medien/Dokumente/Bildung/Salamanca_Declaration.pdf

однесуваат на образованието, и повеќе декларативно се промовира инклузијата, при што се добива впечаток дека инклузијата е исклучок, а издвојувањето е правило.

Според Народниот правобранител, правната регулатива во Република Македонија е повеќе насочена кон попреченоста на децата како медицинска категорија и кон адресирање на проблемите кои произлегуваат од неа, наместо кон потенцијалите на децата и нивните способности.

Отсуствува образовен систем подреден на различноста и потребите на секое дете (разумно прилагодување), така што децата се категоризираат и се запишуваат во образовните институции во согласност со тие категоризации, со што медицинската категоризација останува да биде клучен документ за натамошниот пат на детето низ образовниот систем и во услови на постоење специјални училишта (кои се поврзуваат со одреден вид попреченост) и посебни паралелки во редовните училишта (кои исто така се поврзани со медицинската категоризација), не може да стане збор за единствен систем на образование.

Народниот правобранител, од својата работа констатира дека во законската и подзаконската регулатива отсуствуваат решенија кои ги ставаат детето и неговиот најдобар интерес во центарот на вниманието, а со тоа и отсуство на систем за поддршка во текот на целото школување. Исто така, отсуствува ефикасна и целосна системска (законска) промена за поддршка во образованието на децата со попреченост, а недоволна е и институционалната поддршка на инклузијата како на ниво на капацитети (фактичко постоење на соодветни институции, знаења и вештини и пристапност до постојните институции), така и на ниво на организација (комуникација меѓу институциите, споделување права и одговорности, целна наместо функционална насоченост).

Институционалната фрагментираност го попречува детето со попреченост во добивањето квалитетно образование и специјализирана помош, а недостасуваат знаење, вештини и координирано дејствување на институционално ниво во насока на најдобриот интерес и соодветно инклузивно образование на детето со попреченост.

Сместувањето на децата со попреченост во издвоени (посебни) паралелки во редовните училишта од голем дел наставници се третира како инклузија, иако практиката покажува дека тие деца или воопшто немаат или имаат минимални контакти со другите деца. Училиштата не се соодветно кадровски и технички опремени за спроведување на инклузијата на децата со попреченост во редовното основно образование. Исто така, недостасуваат соодветни и континуирани обуки на наставниот кадар во училиштата за работа со овие деца, а со тоа и отсуство на подобрување на квалитетот на образование кое го добиваат. Исто така, потребно е поголемо сензибилизирање на вработените во училиштата за состојбата со овие деца и важноста од нивната инклузија, а оценувањето/тестирањето на добиените знаења и вештини на децата со попреченост не е приспособено и не е објективен приказ на нивното знаење.

Покрај наведеното, Народниот правобранител констатира дека инклузијата во средното образование е сведена на импровизирана имплементација што претставува последица на површното сфаќање и толкување на инклузијата. Недостатокот на законска усогласеност и доследна примена на постоечките закони, недоволната подготовка на условите во училиштата и кадарот за работа со ученици со попреченост, некомплетноста на стручните тимови, ниското ниво на свесност за потребите на учениците со попреченост влијаат врз создавањето еднакви образовни можности за сите. Често пати во училиштата се обезбедуваат некомплетни мерки и нивното спроведување се сведува на “про форма“ што не резултира со позитивни ефекти. Отсуството на јасно дефинирани стандарди за инклузија доведува до ниски очекувања и нереална слика за инклузијата како процес.

Овој заклучок се темели на следните конкретни заклучоци: Законската регулатива не е целосно усогласена со одредбите на клучните меѓународни документи на ова поле. Ова го вклучува правото на упис (пристап) на учениците со попреченост во редовното средно образование. Отсуствува механизам за системско идентификување, евидентирање и следење на учениците со попреченост во редовното средно образование. Од една страна, тоа во голема мера ги намалува нивните образовни можности, а од друга страна, го отежнува планирањето на образовните политики.

Поддршката за инклузијата е главно декларативна. Не се обезбедуваат доволно буџетски средства за поддршка на инклузијата на ученици со попреченост во редовното средно образование. Иако пристапноста на образованието главно се сфаќа во физичка смисла, дури ни таа не е обезбедена во задоволителна мера. Главно, се работи на обезбедување пристапна рампа во зградата на училишта, притоа занемарувајќи ги стандардите, но многу малку се прави за пристапноста на внатрешните простории и дидактичките средства, т.е. опременоста на училиштата за инклузивна настава. Наспроти позитивните искуства од пилотирањето на примената на асистивната технологија (резултат на иницијатива од граѓанскиот сектор), улогата на современата информациско-комуникациска технологија како алатка за образовна инклузија е речиси целосно занемарена. Не се применуваат пристапни дидактички средства и материјали, како и не се достапни учебници и други образовни материјали на Браево писмо, во аудио формат или согласно стандардите за веб-пристапност. Не постои ниту соодветна правна рамка по ова прашање. Наставниците не располагаат со соодветни знаења и вештини во поглед на работата со ученици со попреченост и индивидуализација на наставата. Особена потешкотија им претставува развивањето и примената на индивидуални образовни планови и оценувањето ученици кои работат според индивидуален образовен план. Не постои унифициран пристап кон ова прашање.

Наведеното произлезе од истражувањето на Народниот правобранител спроведено во 2017 година за вклученоста на децата и младите со попреченост во редовното средно образование. Констатација меѓу другото е и тоа дека инклузивните училишни тимови немаат доволно јасна улога и надлежности. Нивното формирање во моментот е, главно, од формален карактер. Дополнително, сегашното законско решение (што ја утврдува обврската за формирање инклузивни училишни тимови) упатува на тоа дека вакви тимови треба да се формираат во посебните средни училишта. Постои недоволна поддршка за инклузијата кај општата и стручната јавност. Еден од ефектите е неискористувањето на посебните училишта и нивниот капацитет во функција на ресурсни центри за поддршка на инклузијата во редовното образование. Не постојат механизми за размена на искуства и добри практики помеѓу училиштата, стручните тимови и наставниците. Не постојат механизми ниту за размена на информации и

координација помеѓу различните нивоа на образование (на пример, основно и средно образование). Не постои доволна свесност за потребите, можностите и способностите на учениците со посебни образовни потреби во училишната, потесната и пошироката јавност. Забележано е многу слабо учество на учениците со посебни образовни потреби и нивните семејства, во процесите кои претпочитаат нивно активно учество како партнери: процена на способности, можности и потреби, креирање индивидуален образовен план и прилагодување на училишната средина и ресурсите. Учениците со посебни образовни потреби минимално се застапени со своето учество во воннаставните активности.

Во однос на образованието на децата со попреченост често се доставуваат претставки со петиции од родители за префрлување на детето со попреченост од одделението каде што учат деца кои немаат попреченост, за да не го „попречува“ образованието на другите деца. Народниот правобранител смета дека е потребно поголемо ангажирање на стручните служби во училиштето за работа со сите деца, програми и активности за почитување и почитување на различностите.

Член 25 / член 28 – Здравје

Од средбите со родителите на децата/лицата со церебрална парализа, даунов синдром, како и родители на деца со оштетен слух произлегува констатацијата се соочуваат со отежнат пристап до правата од здравствена заштита и здравствено осигурување, поточно во обезбедување на ортопедски помагала.

Народниот правобраниител по сознанијата дека овие лица не можат да остварат право на ортопедско помагало поради несиполнетост на условите определени со одредбите на Правилникот за индикациите на право на ортопедско помагало и други помагала(Сл. Весник на РМ бр. 84/2012) - подзаконски акт кој го донесува Фондот за здравствено осигурување, и кој како услов предвидува шест месечно непрекинато траење на здравственото осигурување, констатира повреда на правата на децата генерално кои имаат потреба од ортопедско помагало.Според Народниот правобранител, заштитата на здравјето и превенирањето на штетните последици по животот на децата треба да биде приоритет во постапувањето на органите и

институциите, поради што до Фондот за здравствено осигурување достави препорака да се разгледаат одредбите на Правилникот за индикациите на право на ортопедско помагало и други помагала (Сл. Весник на РМ бр. 84/2012), и да се преиспита условот кој предвидува 6 месечно непрекинато траење на здравственото осигурување за да може дете да добие ортопедско помагало., а со посебна инфрмација го извести и министерот за здравство за побрзо донесување на измената и дополнувањето на Законот за здравствено осигурување, со што осигурениците ќе можат да ги остваруваат правата на ортопедски помагала, без условување да исполнат услов од шест месеци кој го предвидува законот.

Народниот правобранител во текот на 2016 година ги истражи состојбите во специјализираните психијатриски установи во Скопје, Негорци и Демир Хисар заради согледување на состојбите со остварувањето на правата на лицата со ментални заболување, согласно Законот за ментално здравје. Воочени се проблеми со нестандаризирани состојби во специјализираните здравствени установи за ментално здравје, пред се лоши услови за престој, недостаток на кадар, особено на стручен персонал – лекари, медицински сестри, болничари и негувателки, како и со недостатокот на персонал, особено во ЈЗУ Психијатриската болница во Скопје, каде што од 2009 година се упразнети 100 работни места. Хигиената во просториите е на задоволително ниво, иако поради дотраеност во дел од објектите од архитектонски аспект, не може да се очекуваат најсоодветни хигиенски услови.

Од извршените посети и утврдените состојби констатирано е дека не постои стратегија за ментално здравје како стратешки документ која ги уредува прашањата за хоспитализација и третманот на оваа категорија пациенти. Потребно е донесување на посебна програма за санација и реконструкција на објектите и просториите во кои престојуваат и се лекуваат пациентите, како и да се востановат стандарди за континуирана едукација и обука на персоналот и пошироко, во насока на подигнување на јавната свест за менталното здравје. Констатациите на Народниот правобранител од теренското истражување и препораките по нив се содржани во сеопфатна Информација која е доставена до надлежните органи.

Според Народниот правобранител донесувањето на нова Национална стратегија за ментално здравје, ќе создаде предуслови за продолжување на процесот на деинституционализација и зајакнување на превенцијата во областа на менталното здравје. Меѓу другото, за санирање на лошите услови, особено на машкиот оддел во Психијатриската болница Скопје Народниот правобранител препорача итно да се преземат мерки, вклучително и за соодветно кадровско доекипирање на специјализираните здравствени установи, особено во ЈЗУ Психијатриска болница Скопје.

Во текот на 2016 година по интервенција на Народниот правобранител децата со ендокринолошки нарушувања го продолжија лекувањето со истата терапија, односно хормон за раст . Имено, Клиниката за детски болести во договор со Министерството за здравство одлучила на тендерска набавка да специфицира само биолошки слична хормонска терапија за сите деца кои имаат ендокринолошки заболувања. По добиените сознанија дека промената на терапијата може да предизвика сериозни контраиндикации и нус појави по здравјето на децата, Народниот правобранител упати Препорака и побара преземање на соодветни мерки заради обезбедување на континуирана и непречена здравствена заштита и создавање услови децата да продолжат со истата терапија - хормон за раст со која се третираат од самиот почеток на лекувањето, без да се воведат промени кои може да предизвикаат несакани последици по нивното здравје и живот.

Член 27 – Работа и вработување

Истражувањето спроведено од Народниот правобранител за остварувањето на правото на вработување на лицата со посебни потреби во 2012 година¹³ покажа дека иако има добра законска и подзаконска регулатива недостасува нејзина доследна и целосна практична имплементација. Имено, во практиката овие лица се соочуваат со стереотипи и предрасуди при остварувањето на правото на вработување, а не се доволно информирани ниту работодавачите и лицата кои бараат работа за правата,

¹³ Тркалезна маса на тема „Вработување на лица со инвалидност, состојби и предизвици“, 2012 година, www.ombudsman.mk

обврските и одговорностите кои произлегуваат од работниот однос. Констатирано е и постоење на незадоволство од органите што вршат надзор заради што лицата со инвалидност се обесхрабрани во однос на пријавување на злоупотребите од страна на работодавачите, а незадоволство има и заради долгите постапки за одлучување на Комисијата за давање наод и мислење како заради првично вработување, така и при промената на работното место.

Меѓу другото ова истражување покажа дека надлежните органи немаат целосни податоци за правото на работа и вработување на лицата со инвалидност по сите основи, а особено што отсуствува единствена евиденција за бројот на лица со инвалидност кои се работоспособни, за бројот на лицата на кои им престанал работниот однос по основ на закон, но и во случаи на престанок на работниот однос спротивно на закон. Воедно, отежната е комуникацијата помеѓу лице со инвалидност-работодавач-орган/институција зависно од пречките во развојот на лицето, поради што побавен и нецелосен е процесот на социјализација на лицата со инвалидност. Исто така, потребно е поголемо отворање на администрацијата за вработување на овие лица. Токму затоа потребно е да се создаваат услови и можности за вработување, односно зголемување на бројот на вработувања на лицата со инвалидност во т.н. Заштитни трговски друштва, но и во јавната и државната администрација.

Народниот правобранител, следејќи ја состојбата со правото на вработувањата на лицата со попреченост (инвалидност), а по објавениот оглас за засновање на работен однос на неопределено работно време на вкупно 300 извршители (лица со инвалидност), и постапувајќи по поднесени претставки од овие лица поради одолжување на постапката за засновање на работен однос, во 2016 година спроведе истражување за остварување на правото на вработување на лицата со попреченост, по објавен оглас на ЈП „Македонски шуми“-Скопје¹⁴. Предмет на истражувањето беше согледување на состојбата со остварување на правото на вработување на лица со попреченост (инвалидност), по објавен оглас на крајот на месец октомври 2013 година од страна на ЈП „Македонски шуми“. За таа цел беше подготвен Прашалник и Табела кои беа

¹⁴ Посебен извештај , www.ombudsman.mk

доставени до ЈП „Македонски шуми“-Скопје, Министерството за информатичко општество и администрација и до Министерството за труд и социјална политика. Притоа, констатира дека целокупната постапка за вработување на поголем број извршители (лицата со инвалидност) е со бројни слабости. Истата не е добро осмислена, конципирана ниту благовремено реализирана. Пред објавување на Јавниот оглас не е утврдена реалната потреба за вработување на овие извршители во органите на државно и локално ниво, туку утврдувањето следело дополнително. Постои расчекор помеѓу огласот и слободните работни места. Поголем број лица со инвалидност правото на вработување го оствариле бавно и отежнато, а се уште има лица кои не го оствариле правото. Иако периодот од рангирањето на кандидатите кои ги исполнуваат условите до нивното преземање или вработување било предвидено да трае од 4-6 месеци, и по 3 години од спроведениот оглас, значителен број извршители не се вработени, не остваруваат плата и придонеси од плата, а не се ниту социјално осигурани. Поради неконкретизирање/непрецизирање на датумот за издаден Наод и мислење од надлежните комисии во Огласот, лицата со инвалидност дополнително биле упатувани на утврдување на видот и степенот на попреченост, како и на способноста за вршење на определени работни задачи пред неколку органи/комисии. Народниот правобранител, исто така, утврди некоординираност помеѓу органите/институциите (ЈП „Македонски шуми“, Министерството за труд и социјална политика и Министерството за информатичко општество и администрација) задолжени за спроведување на Програмата на Владата за вработување на 300 извршители (лица со инвалидност), на штета на кандидатите за вработување. Следствено на констатираните слабости Народниот правобранител достави препораки, а целокупниот извештај го објави на својата веб страна, а јавноста ја информира и преку Годишен извештај.

Во пракса не се создадени реални претпоставки за непречено користење на ова право на подеднаква основа со другите, напоменувајќи дека поради потребата од соодветно прилагодување кон работниците со посебни потреби нема расположение за нивно вработување. Во оваа насока е и потребата за промовирање на моделот на поддржано вработување, а не само заштитното вработување кое функционира во Република Македонија, во кое постои отсуство на поддршка во самиот тек на работа

односно вработеното лице не може да ја задржи работата или не може да го оствари вработувањето.

Според Народниот правобранител, заради непречено остварување на ова право државата треба да преземе сериозни чекори, со конкретни и континуирани мерки со цел вработување на овие лица во сите органи/институции/установи, а не само во заштитните трговски друштва, односно да се создадат и понудат и други можности за развој и квалификации на лицата со посебни потреби.

При вработувањето на овие лица, според нив треба исто така да се почитува индивидуалниот пристап, согласно можностите и капацитетите на лицето со посебни потреби, како и да се преземат ефикасни мерки од страна на надлежните за откривање и санкционирање на фиктивните вработувања и злоупотребите на вработувањата на лицата со посебни потреби.

Член 28 - Соодветен животен стандард и социјална заштита

Пречки во остварувањето на правата од социјална заштита, како што се додаток за мобилност, слепило и глувост, Народниот правобранител констатирал по поднесените претставки, а граѓаните по неговата интервенција ги остваруваа на пред надлежните центри за социјална работа и Министерството за труд и социјална политика. Во тој контекст, иако во помал број од содржината на истите се утврди дека децата/лицата со посебни потреби се соочуваат со пречки поради неодлучување во предвидениот рок, иако поединечно по интервенција на Народниот правобранител се преземаа мерки и подносителите го остваруваа правото.

Народниот правобранител утврди дека на родителите на деца/лица со попреченост им се познати правата на паричен надоместок, но и дека висината на надоместокот не е доволна за покривање на потребите на децата/лицата. Во таа насока, е и незадоволството од состојбата со дневните центри и други форми за згрижување и поддршка на децата/лица со попреченост.

На средбите со родители на деца со попреченост, но и самите деца/лица, како и при нивните посети на Народниот правобранител се нагласува дека во отсуство на

центри за згрижување и сместување на деца/лица согласно попреченоста, повеќето родители заради потребата од 24 часовна грижа за детето не можат да засноваат работен однос, со што состојбата на ризик во која се наоѓаат уште повеќе се продлабочува.

Особено незадоволство и чувство на нееднаквост се изразува на Законот за социјална заштита кој овозможува сместување и згрижување на овие деца/лица во згрижувачко семејство, при што семејството добива месечен надоместок за трошоците за сместеното лице и за згрижувањето, а тие како родители не добиваат. Децата/лицата со Даунов синдром имаат потреба од придружник кој ќе им помогне полесно да се движат, односно да се ориентираат во просторот, но и физички да им биде поддршка поради специфичноста на состојбата во која се наоѓаат. Во отсуство на дневни центри за згрижување, односно место каде што ќе можат да поминат одреден дел од своето време преку социјални и друг вид на активности, родителите известуваат дека со години не знаат како е да излезат и да се опуштат, да посетат театар, кино и сл. затоа што мора да бидат со децата 24 часа.

Според Народниот правобранител потребно е држава да обезбеди соодветни форми на самостојно домување за децата/лицата со попреченост со помош на асистент, како и да обезбеди помошници на родителите кои од тоа имаат потреба, со што ќе можат и тие да планираат слободни активности (посета на театар, кино, одмор и сл), без стравување кој ќе се грижи за нивните деца, можност која се остварува и е реалност во одредени земји.

Народниот правобранител посети поголем број дневни центри за лица со посебни потреби, при што покрај констатираните позитивни придобивки и големата помош за овие лица и за семејствата, сепак се констатирани и одредени проблеми со кои се соочуваат овие дневни центри во работењето. Констатирано е дека во овие дневни центри не секогаш има доволно материјални средства за нормално одвивање на секојдневните неопходни активности и задачи и дека се соочуваат си проблем на соодветен и потребен стручен кадар, технички и финансиски средства.

Посетите на дневните центри, меѓу другото, потврдија дека функционирањето на овие центри е добро решение, затоа што се врши рехабилитација и социјализација на овие лица, се поттикнува нивното активно учество во општествениот живот. Воедно, со прифаќањето на лицата со посебни потреби се стимулира и се дава поддршка за надминување на состојбата со социјалната изолација на овие лица заради нивно полесно адаптирање во нови средини, а забележани се позитивни промени во однесувањето кај децата со посебни потреби и меѓу другото кај децата/лицата се развиваат одредени вештини и способности, се зголемува личната самостојност, комуникативните и работни способности, моториката и говорот и се гради свеста за соодветен и правилен однос кон лицата со посебни потреби.

Народниот правобранител до Министерство за образование и наука и до Министерство за здравство достави Иницијатива за измена и дополнување на Правилникот за оцена на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој, затоа што постојните нормативни решенија предвидени во овој Правилник, во пракса ги попречуваат децата/лицата заболени од цистична фиброза да го остварат правото на посебен додаток како паричен надоместок, затоа што ова заболување не беше опфатено, односно содржано во член 9 став 1 од Правилникот за оцена на специфичните потреби на лицата со пречки во физичкиот или психичкиот развој.

Имајќи ја предвид наведената ситуација и проблемот со кој се соочуваат пациентите со цистична фиброза, Народниот правобранител побара да се измени и дополни овој правилник и Цистичната фиброза да биде опфатена во групата на најтешки облици на хронични заболувања, со што заболениите од оваа болест ќе имаат непречен пристап до правото на посебен додаток како паричен надоместок и истовремено да се разгледа можноста правото на овој паричен додаток да им се признае и на возрасните со цистична фиброза, односно на лицата над 26 години.

Барањето на Народниот правобранител беше прифатено, а Правилникот беше изменет, така што заболувањето цистична фиброза беше опфатено во групата на најтешки облици на хронични заболувања, со што на децата им се овозможи остварување на право да добиваат паричен надоместок.

Член 30 – Учество во културен живот, рекреација, одмор и спорт

Децата/лицата со посебни потреби недоволно се вклучени во културниот живот на заедницата, и присуството зависи од можностите на родителот/старателот. Децата со лесни пречки во развојот кои се вклучени во образовниот систем во рамките на наставната програма учествуваат во некои видови на спорт и рекреативни активности, што не е случај и за другите деца во зависност од попреченоста. Од страна на заедницата нагласена е потреба од поголем ангажман на локалните заедници за организирано посетување на манифестации за сите деца подеднакво, меѓу нив и децата со посебни потреби, поттикнување на учество во спортски и рекреативни настани и активности преку обезбедување на бесплатно користење на услугите на определени објекти, со што ќе се зголеми учеството на овие деца/лица во спортот и рекреацијата, ќе се промени свеста кај другите за децата и лицата со посебни потреби, односно ќе се придонесе кон поголемо прифаќање на различностите. Исто така, потребно е прилагодување на програмите со кои и овие деца/лица ќе можат да се вклучат во спортските и рекреативните активности, како и да се преземат мерки за остварување на овие права на децата/лицата кои живеат во руралните места каде можностите за остварување на овие права се во голема мера ограничени.

Според Народниот правобранител, почитувањето и остварувањето на правата на децата и лица со попреченост треба да биде во насока на создавање на услови за обезбедување на целисходен живот базиран на еднаквост и недискриминација, а во таа смисла, потребно е да бидат слушнати и земени во предвид нивните размислувања, како и да се создадат услови за учество во заедницата и придонес во изградба на општество, во кое е обезбедено подеднакво уживање на човековите слободи и права, еднаков третман на различностите, со почитување и уважување на човековото достоинство. Унапредување, заштита и обезбедување лицата со посебни потреби целосно и еднакво да ги уживаат човековите права и основните слободи, како и да го промовираат почитувањето на нивното достоинство е, впрочем, и основна цел на

Конвенцијата за правата на лицата со инвалидност како и на Конвенцијата за правата на детето.

Покрај наведеното, Народниот правобранител смета дека е потребно да се преземат континуирани мерки во сите сфери од општественото живеење со цел подигање на свеста за попреченоста и развивање на инклузивни услуги, а со тоа прифаќање дека децата/лицата со попреченост имаат потреба од индивидуализиран пристап. Принципот на учество и инклузија треба да овозможи ангажирање (вклучување) на овие лица во општеството, особено во донесувањето на одлуки за нив и нивните права, при што лицата кои не се со попреченост (посебни потреби) треба да покажат подготвеност и отвореност за нивно вклучување и прифаќање.

IV. Статистика

Во прилог на овој дел, Народниот правобранител на Комитетот му доставува преглед на поднесени претставки по години и според области во кои подносителите побарале заштита на правата како лица со попреченост, а по кои Народниот правобранител постапувал од ратификувањето на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост.

ПРЕГЛЕД НА ПРИМЕНИ ПРЕТСТАВКИ																					
	2008		2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%	
Недискриминација и соодветна и правична застапеност	21	0,69	20	0,55	16	0,4	42	0,99	32	0,74	51	1,35	66	1,55	53	1,2	69	1,83	70	2,17	
Полициски овластувања	236	7,81	252	6,94	238	5,89	179	4,21	220	5,06	177	4,68	173	4,07	156	3,54	133	3,52	152	4,71	
Граѓански состојби и други внатрешни работи	132	4,37	154	4,24	169	4,18	126	2,96	156	3,59	97	2,57	85	2	90	2,04	45	1,19	53	1,64	
Правосудство	883	29,22	744	20,5	757	18,7	732	17,2	710	16,34	732	19,37	901	21,2	850	19,32	577	15,28	576	17,87	
Социјална заштита	115	3,81	95	2,62	140	3,46	193	4,53	240	5,52	206	5,45	279	6,57	382	8,67	245	6,49	157	4,87	
Работни односи	253	8,37	389	10,7	365	9,03	412	9,68	306	7,04	246	6,51	299	7,04	265	6,02	155	4,11	199	6,17	
Станбени односи	34	1,13	57	1,57	89	2,2	65	1,53	57	1,31	76	2,01	36	0,85	42	0,95	48	1,27	11	0,34	
Здравствена заштита	69	2,28	72	1,98	93	2,3	115	2,7	166	3,82	128	3,39	125	2,94	79	1,79	83	2,2	101	3,13	
Пензиско и инвалидско осигурување	180	5,96	181	4,98	159	3,93	237	5,57	241	5,55	224	5,93	221	5,2	175	3,97	135	3,58	138	4,28	
Образование, наука, култура и спорт	39	1,28	49	1,35	48	1,19	45	1,06	35	0,81	34	0,9	21	0,49	41	0,93	29	0,77	17	0,53	
Права на децата	145	4,8	157	4,32	111	2,75	144	3,38	161	3,7	116	3,07	124	2,92	158	3,59	106	2,81	119	3,69	
Урбанизам и градба	162	5,36	170	4,68	170	4,2	146	3,43	155	3,57	140	3,7	168	3,95	168	3,81	165	4,37	158	4,90	
Животна средина	15	0,5	21	0,58	20	0,49	26	0,61	35	0,81	20	0,53	26	0,61	16	0,36	15	0,4	22	0,68	
Финансии	48	1,59	50	1,38	71	1,76	101	2,37	130	2,99	106	2,8	407	9,58	865	19,64	1039	27,52	510	15,82	
Имотно-правни односи	317	10,49	361	9,94	401	9,92	360	8,46	272	6,26	261	6,9	239	5,62	224	5,09	174	4,61	125	3,88	
Потрошувачки права	147	4,86	277	7,63	553	13,7	673	15,81	948	21,81	646	17,09	486	11,44	368	8,36	309	8,19	282	8,75	
Казнено-поправни и воспитно-поправни			347	9,55	395	9,77	352	8,46	278	6,4	247	6,53	274	6,45	257	5,84	198	5,25	264	8,19	
Деца и лица со посебни потреби								10	0,23	10	0,26	11	0,26	9	0,2	15	0,4	5	0,16		
Попис						12	0,28	3	0,07												
Избирачки права						90	2,11			42	1,11	78	1,84	2	0,05	65	1,72	25	0,78		
Друго	226	7,48	236	6,5	248	6,13	206	4,84	191	4,39	221	5,85	230	5,41	203	4,61	170	4,5	240	7,44	
ВКУПНО:	3022	100	3632	100	4043	100	4256	100	4346	100	3780	100	4249	100	4403	100	3775	100	3224	100	